

<https://doi.org/10.52027/18294685-iga2023.2>

ԱՌԱՔԵԼՅԱՆ ԻՐԻՆԱ  
*Հայաստանի ազգային գրադարան*

#### ԱՐՑԱԽԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆՆԵՐԸ ՓԱՍՏԱԳՐԱԿԱՆ ԱԿՆԱՐԿ

**Բանալի բառեր՝** Արցախ, պատերազմ, ձեռագրեր, տպագիր ժառանգություն, գրադարաններ, մշակութային ժառանգություն, վիճակագրություն:

**Keywords:** Artsakh, war, manuscripts, printed heritage, libraries, cultural heritage, statistics.

Արցախ աշխարհաճանաչումը հիշատակված է նաև Արձախ ձևով: Երբեմն կոչվել է Փոքր Սյունիք, իսկ ավելի ուշ հիշատակված է Խաչեն կամ Խաչենք անունով, որը կազմում էր նախկին Արցախի միայն մի մասը [Հակոբյան, 2007, 241]: Բազմադարյան պատմության դաժան փորձություններով անցած արցախահայության տնտեսական, հասարակական ու մշակութային կյանքը զարգացել է «Մեկ ազգ, մեկ մշակույթ, մեկ հավատք» կարգախոսով՝ հավատալով Արցախ աշխարհի միասնությանն ու պատկանելությունը Մայր Հայաստանին: Արցախի մշակութային կյանքի մեջ նշանակալից եղավ գրատպության սկզբնավորումն ու զարգացումը: Եվ փաստ է, որ գիրքը՝ որպես մշակութային երևույթ ու տեղեկատվության օբյեկտ, կարևոր հիմք է հանդիսացել գրադարան-մատենադարանների հավաքածուների ձևավորման ու ընթերցանության զարգացման համար, որի վկայությունն են թանաքով գրված ու հազարամյակներով գոյատևած հայկական գրերը Վենետիկում, Վիեննայում, Մ. Մաշտոցի անվան մատենադարանում և ավելի քան 510-ամյա հայ տպագիր մշակույթը: Գիրքն ու գրադարանը առանձնահատուկ տեղ են ունեցել նաև Արցախի պատմության մեջ:

Գրիչների ու ծաղկողների ստեղծած ձեռագիր մատյանները պահպանվել են վանքերին ու եկեղեցիներին կից գրատուն-գրադարաններում: 12-16-րդ դարերում Արցախում գործել է շուրջ չորս տասնյակ գրչության կենտրոն, որոնցում ստեղծվել են հարյուրից ավելի մատյաններ [Գիժարյան, 2020]:

Որպես գրչության կենտրոններ և մշակույթի անձեռակերտ հուշարձաններ՝ հայտնի են Ամարասը, Գանձասարը, Գոչավանքը, Դադիվանքը: Կարևոր է փաստել, որ 5-րդ դարի սկզբին Ամարասում Մ. Մաշտոցը բացել է առաջին դպրոցը, որն ունեցել է հարուստ գրադարան: Չնայած հետագա դարերում մոնղոլ-թաթարների (13-րդ դ.) և Լենկ-Թեմուրի (14-15-րդ դդ.) արշավանքների հետևանքով ավերվել և հրկիզվել է Ամարասը, սակայն 16-րդ դարից այն վերականգնել է իր երբեմնի փառքն ու հեղինակությունը: Եվ հիմա էլ ուզում եմ հավատալ, որ 21-րդ դարի սկզբին կորցրած, բայց դեռևս չավերված մեր առաջին դպրատունը պիտի հարատևի: Իսկ Գանձասարը համարվում է «Միջնադարյան ճարտարապետության հանրագիտարանն ու մարգարիտը»: Գանձասարի վանական համալիրում են ստեղծվել բազմաթիվ գրչագիր ավետարաններ, հիշատակարաններ ու այլ ձեռագրեր: Գոչավանքը, ինչպես և Դադիվանքը, հնում ունեցել են ընդարձակ կալվածքներ ու եղել են մշակույթի կենտրոններ: Հետագա դարաշրջաններում՝ գրատպության զարգացմանը զուգընթաց և դպրոցներին կից, Արցախում հիմնադրվում են մի շարք գրադարաններ: Առաջին գրադարան-ընթերցարանը, իբրև պրոֆեսիոնալ մշակութային-լուսավորչական օջախ, Շուշիում սկսում է գործել 1838 թ. հունիսի 22-ին հիմնադրված Դարաբաղի հայոց հոգևոր թեմական դպրոցում, որն, ի դեպ, շարունակեց իր գործունեությունը մինչև 1921 թ. սկիզբը [Սուքիասյան, 2020, 14]: Այդ դպրոցը հիմ-

նադրել է Ղարաբաղի թեմի առաջին թեմակալ առաջնորդ Բաղդասար մետրոպոլիտ Հասան-Ջալալյանը [Պետոյան, 2021, 90]: Այնուհետև հասարակության կրթադաստիարակչական գործում կարևոր դեր են խաղում 1858 թ. Շուշիում բացված գրադարանը, որպես առանձին հաստատություն, 1865 թ. բացված հասարակական ընթերցարանը, ինչպես նաև՝ Շուշիի Հոփսիմյան հայոց օրհորդաց ուսումնարանին կից գործող ընթերցարան-գրադարանները (1870-1880 թթ.), որոնք 1-ին տարին ունեցել են 600 գիրք, 2-րդ տարին՝ 1800, 3-րդ տարին՝ 2800 գիրք: Հարկ է նշել, որ Շուշիի գրադարանները համալրված են եղել հայագիտական, փիլիսոփայական, հոգեբանական, կրոնական, մանկավարժական, ազգագրական, գեղարվեստական բնույթի բազմալեզու հրատարակություններով ու պարբերականներով («Հիսուսափայլ», «Բազմավեպ», «Մշակ», «Русская мысль», «Вестник Европы» և այլն): 19-րդ դարի վերջին և 20-րդ դարի սկզբին Շուշիում գործել են 10 հայկական և ռուսական դպրոցներ, ուսումնարան, 4 ձևավորված գրադարան և այլ հիմնարկ-կազմակերպություններ:

Սակայն պետք է արձանագրել այն փաստը, որ 1905-1920 թթ. ազգամիջյան կոտորածների հետևանքով ոչնչացվել և անորոշության են մատնվել Շուշիում պահպանված բազմաթիվ ձեռագրեր ու տպագիր գրքեր, գործող գրադարան-ընթերցարաններ: Այդ ժամանակներում էլ անհետացավ նախախորհրդային շրջանի արխիվը: Ճիշտ այնպես, ինչպես ներկայում մոխիր դարձրին հետխորհրդային շրջանի արխիվը, քանզի ամենավերջին պահին հրահանգեցին հրկիզել բոլոր հիմնարկ-ձեռնարկությունների արխիվային փաստաթղթերը: Հայ գրքի և գրատպության մեջ առանձնահատուկ տեղ ունի Շուշին՝ հայ մշակույթի և կրթության զարգացման նշանավոր կենտրոններից մեկը Անդրկովկասում: Շուշիում տպագրական գործը հիմք է դրվել հայկական գրատպության սկզբնավորումից (Վենետիկ, 1512 թ.) 315 տարի հետո 1827 թ. կրոնական-քարոզչական նպատակներով Շուշի եկած Շվեյցարիայի Բազել քաղաքի Ավետարանական ընկերության մի խումբ միսիոներների կողմից, որոնք տպարանի համար տպատառերը գնել էին Մոսկվայի Լագարյան ճեմարանից: Նրանց նախաձեռնությամբ այստեղ հիմնվում են հայկական դպրոց և տպարան: Շուշիում լույս տեսած մեզ հայտնի առաջին գիրքը Հարություն Ջուղայեցի Դավթյանի ռուսերենից հայերեն թարգմանած «Պատմություն Սուրբ Գրոցն» է (1828 թ.): Սակայն բազելցի բողոքականների տպարանը Շուշիում երկար չի գործում. 1836 թ. ռուսական կառավարության հրամանով փակվում է նրանց հիմնած թե՛ տպարանը և թե՛ դպրոցը: Այնուհետև կրթական գործի զարգացման նպատակով 1838 թ. Շուշիում հիմնվում է թեմական դպրոցը, ուր դասավանդել են հայոց լեզու, ռուսերեն, պարսկերեն, թվաբանություն, կրոն, երգեցողություն և այլն: Այստեղ ստեղծվել է նաև առաջին գրադարանը: 19-րդ դարի վերջին Շուշիում գործել է ևս 3 տպարան, այդ թվում՝ Մելքոն Բաբաջանյանի և Բագրատ Տեր-Սահակյանի տպարանները: Այնպես որ, Շուշին իր մշակույթով եղել է հզոր քաղաք: Եվ, որ այստեղ հայերը բնակվել են քարի դարից, և՛ որ այդ բնակավայրը եղել է սրբատեղի: Պատմական ուսումնասիրությունները ցույց են տվել, որ 1923 թ. ԼՂԻՄ-ի կենտրոն Ստեփանակերտում բացված 1-ին գրադարանը Ալ. Ծատուրյանի անվան գյուղատնտեսական տեխնիկումի գրադարանն է: Իսկ 1-ին կենտրոնական գրադարանը Ստեփանակերտում ստեղծվել է 1924 թ. ԼՂԻՄ-ի ստեղծումից մեկ տարի անց, որը հետագայում կոչվել է ռուս գրող Մ. Գորկու անվան մարզային գրադարան: Առաջին տարում գրադարանի գրքային ֆոնդը կազմել է 2097 միավոր գիրք, որը գրադարանին են նվիրել Մոսկվայում սովորող դարաբաղցի ուսանողներն ու տեղացի ընթերցողները: Ըստ աղբյուրների՝ 1925 թ. գրադարանն ունեցել է 50 ընթերցող, գրքատացք՝ 570 միավոր: 1939 թ.՝ 416 ընթերցող, հաճախումները՝ 3938: 1952 թ. ընթերցողների թիվը հասնում է 4188-ի, գրքատացքը՝ 79.762 միավոր: 1986 թ. գրադարանի ֆոնդը կազմել է 180.2 հազար միավոր գիրք, ընթերցողների թիվը՝ 10.100, գրքատացքը՝ 184.900, հաճախումների թիվը՝ 126.900, գրադարանային աշխատողների թիվը՝ 18: Այնուհետև 5-6 տարի անց ԼՂԻՄ շրջկենտրոնների գրադարանների բազայի վրա կազմավորվում է շրջանային գրադարանների կենտրոնացված համակարգ (ԳԿՀ), որի մեջ ներառվում են գյուղական գրադարանները: Ձևավորվում և սկսում են գործել ԳԿՀ-ի 6 համակարգ՝ այդ թվում 5 շրջանային

(Մարտակերտում, Մարտունիում, Հաղբուքում, Ասկերանում, Շուշիում) և մեկ քաղաքային Ստեփանակերտում, 200-ից ավելի մասնաճյուղերով: Պատմական ուսումնասիրությունները ցույց են տվել, որ 1973 թ. Արցախում գործել է 186 մասսայական գրադարան: Բայց այդ կառուցվածքային համակարգը տևում է մինչև 1995-96 թթ.: ԼՂՀ կառավարության որոշմամբ լուծարվում է գրադարանների կենտրոնացված համակարգը: Շրջանային գրադարանները վերակազմավորվում են կենտրոնական գրադարանի, իսկ գյուղական մասնաճյուղ գրադարանները՝ դպրոցական գրադարանների: Կենտրոնական գրադարանները վերանվանվում են կենտրոնական գրադարան պետական ոչ առևտրային կազմակերպություն (ՊՈԱԿ) [Նույն տեղում, 24-26]: Արցախում գործել են ինչպես բուհական, այնպես էլ այլ գրադարաններ. Արցախի պետական համալսարանի գիտական գրադարան, Մեսրոպ Մաշտոցի անվան համալսարանի գրադարան, Գրիգոր Նարեկացի համալսարանի գրադարան, Ազգային ժողովի գրադարան և այլն: 2015 թ. նոյեմբերի 20-ին Ստեփանակերտում բացվեց «Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարան-Գանձասար» գիտամշակութային կենտրոնը [Նույն տեղում, 36]:

Խնդրո առարկա հարցերին անդրադարձ է կատարվել նաև հայ մամուլի էջերում:

«Գիրքը վեր է ամեն ինչից: Մեր գրադարանների գրքային հավաքածուն միլիոնների է հասնում: Սակայն գրքերի մի մասն ապրել է իր դարը և ենթակա է դուրսգրման, բայց: Այսօր մեր գրադարաններին խիստ անհրաժեշտ են դրամական միջոցներ՝ նոր գրքեր ձեռք բերելու, գրքային ֆոնդը համալրելու համար: Թե չէ, մեր աչքի առաջ, օրը ցերեկով իրենց մահը կապրեն գրադարանները» [Մկրտչյան, 2001, 7]:

«ԼՂՀ-ի գրադարանների վիճակն անմխիթար է՝ հաշվի առնելով գրքային հավաքածուները, շենքային պայմանները և այլն: Վիճակն ավելի վատթար է Բերձորի կենտրոնական գրադարանում, որտեղ կա ընդամենը 10.000 գրականություն: Գրադարանը տեղակայված է կիսախարխուլ մի շենքում, որտեղ ընթերցասրահի մի պատն ամբողջովին խոնավ է: Ստեփանակերտի Հովհ. Թումանյանի անվան գրադարանի գրքային հավաքածուն մոտ 46 հազար է, Շուշիի կենտրոնական գրադարանինը՝ 17.000, Ասկերանի կենտրոնական գրադարանում կար 8.000 միավոր գրականություն, Հաղբուքի կենտրոնականում՝ 37.700, Մարտունու կենտրոնական գրադարանում՝ 15.705, Մարտակերտում՝ 20.030: Նշենք, որ Հայաստանի ազգային գրադարանը որոշ քայլեր ձեռնարկեց՝ Ստեփանակերտի Մուրացանի անվան գրադարանին նվիրելով մոտ 100 միավոր գրականություն» [Ջուլհալյան, 2009, 12]:

«1924 թ. հիմնադրված Ստեփանակերտի Մեսրոպ Մաշտոցի անվան հանրապետական գրադարանի ֆոնդը մոտ 175.000 է, որտեղ 2008 թ. տեղի է ունեցել մոտ 30 միջոցառում՝ ցուցահանդեսներ, շնորհանդեսներ, հանդիպումներ մշակութային գործիչների հետ: Գիրք նվիրելու օրվա առթիվ ՀԱԳ-ը ԼՂՀ Ստեփանակերտի Մուրացանի անվան քաղաքային գրադարանին է նվիրաբերել մոտ 90 միավոր գրականություն» [Գ.Զ., 2009, 4]:

«Մեսրոպ Մաշտոցի անվան հանրապետական գրադարանը մեծ ավանդ է ներդրել մեր երկրամասի մշակութային զարգացման գործում՝ արժանավայել սպասարկելով բնակչությանը: Գրադարանի կարևոր բաժիններից է ընթերցասրահը, որտեղ կենտրոնացված է հիմնական և եզակի գրականություն: Ընթերցասրահի գրքային ֆոնդը կազմում էր 15.000 կտոր գիրք, որոնցից ամեն տարի օգտվում են մոտ 2000 ընթերցողներ» [Մարգարյան, 2010, 5]:

«Հայաստանի Ազգային գրադարանի տնօրինությունը 2009 թ. հանդես էր եկել Արցախի գրադարանները համալրելու յուրահատուկ նախաձեռնությամբ: Արցախի գրադարանները, մանավանդ ուբակոծություններից առավել տուժածները, գրականությամբ համալրելու նպատակով Հայաստանի ազգային գրադարանը հայտարարել էր գրահավաք: Արդյունքում հավաքվել էր ավելի քան 8000 միավոր գրականություն՝ 36 կազմակերպություններից և անհատներից: Շուրջ 2600-ն իր կողմից տրամադրել է ՀԱԳ-ը: Եվ ահա վերանորոգվել է Շուշիի գրադարանը: Շուրջ 83 միլիոն ՀՀ դրամ է ծախսվել վերանորոգելու համար: Ծրագիրն իրականացվել է Հայաստանի համահայկական հիմնադրամի ԱՄՆ արևմտյան շրջանի տեղական մարմնի հովանավորությամբ: Գրադարանը երկհարկանի և մեկ հարկանի շենքերից բաղկացած կա-

ռույց է՝ 624 քմ ընդհանուր մակերեսով: Գրադարանի ֆոնդը 16.500 միավոր գիրք էր, որը ժամանակավորապես պահպանվում էր Մուրացանի անվան դպրոցում: Շուտով մոսկվաբնակ հայ ազգագրագետ Կարեն Յուզբաշյանի 265 միավոր գրքից բաղկացած գիտական ազգագրական հավաքածուն ևս կհանգրվանի Շուշիի գրադարանում» [Վերանորոգվել է Շուշիի գրադարանը, 2011, 8]:

Համաձայն ուսումնասիրությունների (2009-2012 թթ.) անհրաժեշտ է արձանագրել, որ անցյալ դարի 80-ական թթ. վերջերին և 90-ական թթ. Արցախյան ազատագրական պատերազմի շրջանում ռազմական գործողությունների հետևանքով կործանվել է ավելի քան 220 գրադարան, իսկ գրքերը ենթարկվել են թալանի կամ հրդեհվել: Այսպես, Հադրութի շրջանում մինչև պատերազմը գոյություն է ունեցել 44 գրադարան՝ 245.863 գրքային ֆոնդով: Պատերազմի տարիներին շրջանում ավերվել է 18 գրադարան: Մարտակերտի շրջանում մինչև պատերազմը գոյություն է ունեցել 60 գրադարան՝ 1 մլն գրքային ֆոնդով: Պատերազմի տարիներին շրջանում ավերվել է 53 գրադարան: Ասկերանի շրջանում մինչև պատերազմը գոյություն է ունեցել 47 գրադարան (այդ թվում 8 ադրբեջանական և 37 հայկական), գրքային ֆոնդը կազմել է 273.933 միավոր գրականություն: Պատերազմի տարիներին շրջանում ավերվել է 15 գրադարան: Մարտունու շրջանում մինչև պատերազմը գործել է 38 գրադարան: 1992 թ. Մարտունու շրջանային գրադարանը ենթարկվել է ռմբակոծության. 65.000 միավոր գրականությունից հնարավոր է եղել փրկել 1000-ը: Ի դեպ, նույն շրջանի Գիշի և Մուշկապատ համայնքների գրադարանները ենթարկվել են հրդեհի, իսկ Մամնա համայնքի գրադարանը ամբողջովին ավերվել է ու վերացել: Ստեփանակերտի Մուրացանի անվան քաղաքային գրադարանը մինչև պատերազմ ունեցել է 110.000 միավոր գիրք, որի մեծ քանակությունը ոչնչացվել է հրետակոծությունից: Իսկ 1992 թ. Շուշիից կատարված ռմբակոծությունից փլվել ու ամբողջովին ոչնչացվել է Հովհ. Թումանյանի անվան հանրապետական մանկական գրադարանի գրքային ֆոնդի 70 տոկոսը: 2011 թ. տվյալներով ԼՂՀ-ում գործում են թվով 238 գրադարաններ. Ստեփանակերտում 12 գրադարան՝ ներառյալ Մեսրոպ Մաշտոցի անվան հանրապետական (հիմնված 1924 թ.), Հովհ. Թումանյանի անվան հանրապետական մանկական (հիմնված 1947 թ.), Մուրացանի անվան քաղաքային (հիմնված 1965 թ.) և դպրոցական գրադարանները [Մուքիասյան, 2013, 97-98]: Կարևոր է նշել, որ 2019-2022 թթ. Հայաստանի ազգային գրադարանի կողմից Արցախի տարբեր գրադարանների տրամադրվել է 961 միավոր գիրք: Արցախյան նոր 2020 թ. 44-օրյա պատերազմի (սեպտեմբերի 27-ից նոյեմբերի 9) հետևանքով ադրբեջանցիների հսկողության տակ են անցել հարյուրավոր հայկական գրադարաններ, որոնց ընդհանուր ֆոնդը կազմել է 617.000 միավոր գրականություն [Մուքիասյան, 2022, №1, 24]: 2023 թ. սեպտեմբերի 19-20-ին հարցականի տակ դրվեց ոչ միայն գրադարանների ճակատագիրը, այլև Արցախի ճակատագիրը:

Ներկայացնենք Արցախի Մարտունու շրջանի Ճարտար համայնքի «Սևակ Ղուկասյանի անվան մարզամշակութային պալատ» ՊՈԱԿ-ում տեղակայված միակ քաղաքային գրադարանը: Առհասարակ Ճարտարի մշակույթի տան գրադարանը գործել է 1962 թ.-ից՝ մշակույթի շենքի շահագործումից հետո (1962 թ. փետրվարի 20): Կարելի է նշել նաև, որ գործող միակ գյուղական գրադարանի առաջին գրադարանավարուհին Ճարտարի վաստակաշատ ուսուցչուհի Ռայա Ալեքսանյանն էր, որին 1969 թ. փոխարինեց վաստակաշատ ուսուցչուհի Էվելինա Գրիգորյանը: Այդ ժամանակահատվածում գրադարանի գրքային հավաքածուն 8.000-10.000 միավոր էր: 1982 թ. գրադարանի գրքերի հավաքածուն 25.000 միավոր էր կազմում՝ նախկին 11.000-ի փոխարեն: Բնականաբար կրկնապատկվել է և ընթերցողների թիվը՝ հասնելով 2000-ի: Եվ քանի որ արցախյան առաջին գոյապայքարի տարիներին՝ 1990-ական թթ. Ճարտարի մ/մ պալատի շենքը և՛ զորանոց էր, և՛ զինանոց, արդեն 2010 թ. վերաբացված գրադարանն ուներ ընդամենը 2200 միավոր գիրք: Գրադարանավարուհին՝ գրադարանային գործ մասնագիտությամբ Գայանե Զիվանյանն էր: Հետագայում Ճարտարի վաստակաշատ ուսուցիչների, զոհված քաջորդիների հարազատների, նաև՝ պետական միջոցների հաշվին գրադարանն ուներ

արդեն 3000 միավոր գիրք: Չնայած գրականության սղությանը՝ գրադարանն ուներ ընթերցողների լայն ու հետաքրքիր շրջանակ՝ 180 թվաքանակով: Կոլեկտիվի մեծ ներուժի և գրադարանավարու հմուտ աշխատանքի շնորհիվ իրականացվում էին մեծ լսարաններ հավաքող միջոցառումներ՝ համայնքում գործող 5 դպրոցների ուսուցիչ-աշակերտների և ընթերցասեր հասարակության մասնակցությամբ: Տարաբնույթ միջոցառումների ժամանակ էլ 550 տեղանոց դահլիճը լեփ-լեցուն էր լինում: Ի դեպ, հարկ է նշել, որ Ճարտարի մ/մ պալատը, որպես ավարտուն ճարտարապետական միավոր, Երևանի օպերայի նմանակն է, նրա կրտսեր քույրը, որի ճարտարապետը Գևորգ Թամանյանն էր՝ Ալեքսանդր Թամանյանի որդին: Շինարարությունը տևել է 4 տարի՝ 1958-1962 թթ.<sup>5</sup>:

Նշենք, որ Հայաստանի ազգային գրադարանի մի խումբ աշխատակիցներ Արցախի մի շարք գրադարաններում տարբեր տարիներին ներկայացրել են սեմինար-քննարկումներ: Կարևոր է փաստել, որ Հայաստանի ազգային գրադարանի նախաձեռնությամբ սկսվել են «Արցախի վտանգված ժառանգությունը» խորագրով շտեմարանի ձևավորման աշխատանքները Dspace հարթակում: Արցախի երիտասարդ գիտնականների և մասնագետների միավորման (ԱԵԳՄՄ) նախագիծ հանդիսացող Արցախի էլեկտրոնային գրադարանի կայքում տեղադրվում են Արցախի վերաբերյալ գիտավերլուծական, ճանաչողական և գեղարվեստական նյութեր՝ հայերեն, ռուսերեն և անգլերեն լեզուներով:

Ներկայացնենք վիճակագրական տվյալներ, որպեսզի պարզ լինի որոշ ցուցանիշերի փոփոխությունները 10 տարվա ընթացքում, որը պայմանավորված է հիմնականում 2020 թ. 44-օրյա կործանարար պատերազմով:

#### ԼՂՀ-ՈՒՄ ԳՈՐԾՈՂ ԳՐԱԴԱՐԱՆՆԵՐ

| N | Գրադարաններ                                           | Գրքային ֆոնդը |         | Տարբ. | Ընթերցողների թիվը |       | Տարբ.  |
|---|-------------------------------------------------------|---------------|---------|-------|-------------------|-------|--------|
|   |                                                       | 2011          | 2012    |       | 2011              | 2012  |        |
| 1 | Մ. Մաշտոցի անվան հանրապետական գրադարան                | 175.381       | 175.496 | +115  | 5.399             | 4.759 | -640   |
| 2 | Հովհ. Թումանյանի անվան հանրապետական մանկական գրադարան | 47.285        | 47.640  | +355  | 7.680             | 7.530 | -150   |
| 3 | Ստեփանակերտի Մուրացանի անվան քաղաքային գրադարան       | 57.037        | 57.095  | +58   | 3476              | 1.718 | -1.758 |
| 4 | Շուշիի կենտրոնական գրադարան                           | 17.548        | 17.823  | +275  | 1.000             | 1.100 | +100   |
| 5 | Ասկերանի կենտրոնական գրադարան                         | 9.448         | 9.499   | +51   | 488               | 565   | +77    |
| 6 | Հադրութի կենտրոնական գրադարան                         | 37.232        | 37.218  | -14   | 508               | 545   | +37    |

<sup>5</sup>Տվյալները ներկայացրել է Ճարտարի մշակույթի տան նախկին տնօրեն Արտավազդ Իսահակի Գրիգորյանը:

|    |                                 |                |                |               |               |               |               |
|----|---------------------------------|----------------|----------------|---------------|---------------|---------------|---------------|
| 7  | Մարտունու կենտրոնական գրադարան  | 16.976         | 17.054         | +78           | 2376          | 2435          | +59           |
| 8  | Մարտակերտի կենտրոնական գրադարան | 20.830         | 21.427         | +597          | 700           | 740           | +40           |
| 9  | Բերձորի կենտրոնական գրադարան    | 10.602         | 10.725         | +123          | 936           | 970           | +34           |
| 10 | Քարվաճառի կենտրոնական գրադարան  | 3.662          | 4.468          | +806          | 104           | 43            | +61           |
|    | <b>Ընդամենը</b>                 | <b>396.001</b> | <b>398.445</b> | <b>+2.444</b> | <b>22.667</b> | <b>20.405</b> | <b>-2.262</b> |

| N  | Գրադարաններ                                           | Տար. 2011      |                | Տար. 2012     | Միջ. թիվ. |           | Տար. 2012 |
|----|-------------------------------------------------------|----------------|----------------|---------------|-----------|-----------|-----------|
|    |                                                       | 2011           | 2012           |               | 2011      | 2012      |           |
| 1  | Մ. Մաշտոցի անվան հանրապետական գրադարան                | 79.346         | 67.661         | -11.685       | 11        | 19        | +8        |
| 2  | Հովհ. Թումանյանի անվան հանրապետական մանկական գրադարան | 185.800        | 177.530        | -8.270        | 11        | 12        | + 1       |
| 3  | Ստեփանակերտի քաղաքային գրադարան                       | 74.137         | 43.429         | 30.708        | 7         | 12        | +5        |
| 4  | Շուշիի կենտրոնական գրադարան                           | 4.500          | 5.754          | +1.254        | 8         | 8         | -         |
| 5  | Ասկերանի կենտրոնական գրադարան                         | 5.948          | 6.067          | +119          | 6         | 6         | -         |
| 6  | Հաղրուբի կենտրոնական գրադարան                         | 5.863          | 6.366          | +503          | 7         | 7         | -         |
| 7  | Մարտունու կենտրոնական գրադարան                        | 43.654         | 43.615         | -39           | 9         | 8         | -1        |
| 8  | Մարտակերտի կենտրոնական գրադարան                       | 50.400         | 52.267         | +1.867        | 7         | 7         | -         |
| 9  | Բերձորի կենտրոնական գրադարան                          | 11.500         | 10.500         | -1.000        | 9         | 9         | -         |
| 10 | Քարվաճառի կենտրոնական գրադարան                        | 320            | 106            | -214          | 1         | 1         | -         |
|    | <b>Ընդամենը</b>                                       | <b>461.468</b> | <b>413.295</b> | <b>48.173</b> | <b>75</b> | <b>81</b> | <b>+6</b> |

| № | Գրադարաններ                                           | Տաքք                |                     | Տարք.               | Հաճախ.              |                     | Տարք.               | Աշխ. թիվ  |           | Տարք.    |
|---|-------------------------------------------------------|---------------------|---------------------|---------------------|---------------------|---------------------|---------------------|-----------|-----------|----------|
|   |                                                       | 2021                | 2022                |                     | 2021                | 2022                |                     | 2021      | 2022      |          |
| 1 | Մ. Մաշտոցի անվան հանրապետական գրադարան                | 51.708              | 66.870              | +15.16<br>2         | 43.805              | 58.510              | +14.70<br>5         | 19        | 19        | 0        |
| 2 | Հովհ. Թումանյանի անվան հանրապետական մանկական գրադարան | 12.553              | 15.100              | +2.547              | 8.920               | 12.680              | +3.760              | 12        | 12        | 0        |
| 3 | Ստեփանակերտի Մուրացանի անվան քաղաքային գրադարան       | 75.639              | 77.199              | +1.560              | 50.805              | 49.980              | -825                | 13        | 13        | 0        |
| 4 | Մարտակերտի կենտրոնական գրադարան                       | 29.240              | 34.811              | +5.571              | 11.680              | 12.848              | +1.168              | 7         | 7         | 0        |
| 5 | Մարտունու կենտրոնական գրադարան                        | 14.520              | 20.895              | +6.375              | 7.309               | 11.495              | +4.186              | 8         | 8         | 0        |
| 6 | Ասկերանի կենտրոնական գրադարան                         | 4.316               | 4.866               | +550                | 2.707               | 3.092               | +385                | 6         | 6         | 0        |
|   | <b>ԸՆԴԱՄԵՆԸ</b>                                       | <b>187.97<br/>6</b> | <b>219.74<br/>1</b> | <b>+31.76<br/>5</b> | <b>125.22<br/>6</b> | <b>148.60<br/>5</b> | <b>+23.37<br/>9</b> | <b>65</b> | <b>65</b> | <b>0</b> |

**ԱՐՑԱԽԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆՆԵՐԻ 2022 ԹՎԱԿԱՆԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ**

| № | Գրադարաններ                                           | Գրքային Ֆոնդ   |                | Տարբ.       | Ընթերցողների թիվ |               | Տարբ.         |
|---|-------------------------------------------------------|----------------|----------------|-------------|------------------|---------------|---------------|
|   |                                                       | 2021           | 2022           |             | 2021             | 2022          |               |
| 1 | 2                                                     | 3              | 4              | 5           | 6                | 7             | 8             |
| 1 | Մ. Մաշտոցի անվան Հանրապետական գրադարան                | 176.766        | 176.642        | 124         | 3.390            | 4.210         | +820          |
| 2 | Հովհ. Թումանյանի անվան-Հանրապետական մանկական գրադարան | 50.097         | 50.724         | +627        | 985              | 1.140         | +155          |
| 3 | Ստեփանակերտի Մուրացանի անվան քաղաքային գրադարան       | 48.277         | 48.559         | +282        | 3.359            | 3.586         | +227          |
| 4 | Մարտակերտի կենտրոնական գրադարան                       | 23.434         | 23.483         | +49         | 545              | 620           | +75           |
| 5 | Մարտունու կենտրոնական գրադարան                        | 17.509         | 17.586         | +77         | 967              | 1371          | +404          |
| 6 | Ասկերանի կենտրոնական գրադարան                         | 10.522         | 10.522         | 0           | 381              | 450           | +69           |
|   | <b>ԸՆԴԱՄԵՆԸ</b>                                       | <b>326.605</b> | <b>327.516</b> | <b>+911</b> | <b>9.627</b>     | <b>11.377</b> | <b>+1.750</b> |

## SUMMARY

Thus, in the context of the cultural heritage of Artsakh, the importance of the mission of libraries was emphasized. Artsakh is known for its writing centers, handwritten magazines, printing houses, published books, press, etc. In different historical periods there were many libraries in Artsakh. Libraries were also severely damaged during the wars, as evidenced by statistics and other data. The role of the National Library of Armenia was great in replenishing the literature of various libraries of Artsakh. A group of library staff held discussion seminars in various libraries of Artsakh. It is important to note that at the initiative of the NLA, work has begun on the Dspace platform to create a database called “The Endangered Heritage of Artsakh.” The website of the Artsakh Electronic Library, which is a project of the association of young scientists and specialists of Artsakh (AYSSA), contains scientific and analytical information about Artsakh., educational and artistic materials in Armenian, Russian and English.

## ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Արցախի գրադարանները նյութական և բարոյական աջակցության կարիք ունեն / Գ.Ջ. // Հոգևոր հայրենիք, Երևան, 2009, թիվ 2 (59), էջ 4:
2. Գիժլարյան Ն. Արցախի գրադարաններ, 2020 [Էլեկտրոնային հրատարակություն] URL: <https://is.gd/jF8biy> 13.11.2023:
3. Հակոբյան Թ. Հայաստանի պատմական աշխարհագրություն, Երևան, Երևանի պետ. համալս. հրատ., 2007, 520 էջ:
4. Մկրտչյան Լ. Արցախում գիրքն ի՞նչ արժեք ունի // Կանչ, Երևան, 2001, թիվ 34, էջ 7:
5. Պետոյան Ս. Բաղդասար արքեպիսկոպոս Հասան-Ջալալյանցը և Շուշիի հայկական տպագրությունը // Էջմիածին, Վաղարշապատ, 2021, թիվ Է, էջ 88-102:
6. Զուլհալյան Գ. Արցախի գրադարանները վատթար վիճակում են. դրանք վերանորոգման ու համալրման կարիք ունեն // Առավոտ, Երևան, 2009, թիվ 56/3413, էջ 12:
7. Սարգսյան Կ. Գրադարանը տեղեկատվական և գիտամշակութային կենտրոն է // Ազատ Արցախ, Ստեփանակերտ, 2010, թիվ 115, էջ 5:
8. Սուքիասյան Գ. Գիրքը և գրադարանային-տեղեկատվական մշակույթը Արցախում, Երևան, Հեղ. հրատ., 2020, 108 էջ:
9. Սուքիասյան Գ. Գրքագիտություն և հայ գրատպության պատմագրություն, Երևան, ՀԱԱ հրատ, 2013, 160 էջ:
10. Սուքիասյան Գ. Հայկական գրատպության 510-ամյակը (1512-2022 թթ.) // Հայագիտական հանդես, Երևան, ՀՊՄՀ, 2022, № 1, էջ 15-30:
11. Վերանորոգվել է Շուշիի գրադարանը // Հոգևոր հայրենիք, Երևան, 2011, թիվ 2, էջ 8: